

ОСНОВНИ ЦЕННОСТИ ЗА ГРАЖДАНСКА ТОЛЕРАНТНОСТ

Доц. д-р Цеца Коларова

СУ „СВ. Климент Охридски“

BASIC VALUES FOR CIVIL TOLERANCE

Assoc. prof. Tz. Kolarova

Abstract: A society can loose an orientation according to the values of civic tolerance as the events in Katunitsa, Bulgaria, EU, in September 2011... Where can we find these values in a most difficult moment? They may be found in the international regulation of human rights as a problem of civic education, human rights education etc. Nowadays international documents and norms are ground of civil tolerance. This article makes an analysis of the most important rules in the field of human rights which concern the main values of civil tolerance. Simply, they are: right to live, right to be free, right to have personal independence, right of development, rights of minorities, etc.

Key words: civic tolerance, main values of civic tolerance, international human law, international documents, human rights, norms and articles in human rights.

Възможно е едно съвременно общество да изгуби ориентация за основни ценности на гражданска толерантност, щом като се случиха събитията в Катунца през септември 2011... В такъв труден момент за обществени координати могат да послужат основополагащите ценности, които са заложени в международната регулация на човешките права. Те могат да се интерпретират от много гледни точки, една от които ги детерминира като проблем на гражданското образование. В съвременния свят международните документи и норми са фундаментът на гражданската толерантност, която като тематика на гражданското образование имплицитно следва да се разглежда през призмата на правата на личността.

Настоящата статия предлага кратък обзор на основополагащи международни

норми в областта на правата на човека, които са документалната основа на гражданската толерантност, разбираана в международното хуманитарно право като отразение на исторически достигнатите от човечеството ценности на съвместното живеене. Основната цел на статията е да направи гражданско напомняне за толерантност чрез кратък поглед върху международните норми в областта на правата на човека, които са част от по-големия комплекс на международните норми в областта на международното хуманитарно право.

На първо място в концепцията за гражданската толерантност стои утвърждаването, че „всеки човек има право на живот, на свобода и на лична неприкосновеност“, съгласно чл. 3 на Всеобщата декларация за правата на човека. На фона на събития, които нелепо и целенасочено отнемат човешки живот просто ей-така, нека се повтори клишираната, но истинска, фраза, че човешкият живот е висше благо и най-значима ценност в социалното пространство.

В Пакта за граждански и политически права в чл. 6 се постановява: „Правото на живот е неотменно право на всеки човек. Това право се охранява от закона. Никой не може произволно да бъде лишен от живот“. Комитетът по правата на човека отбелязва, че чл. 6 утвърждава „правата, които не трябва да се тълкуват в тесен смисъл“. Чл. 4 от Пакта за граждански и политически права предвижда, че правото да не се пристъпва към произволни убийства, не подлежи на временно прекратяване, т. е. не трябва временно да се отменя при извънредна обстановка.

Друг текст (ал. 1 на чл. 4 от Американската конвенция) гласи, че „всеки човек има право на уважение към неговия живот. Това право се охранява от закона... Никой не може да бъде произволно лишаван от живот“. Документът гарантира, че „човешката личност е неприкосновена. Всеки човек има право на уважение към неговия живот и личната неприкосновеност. Никой не може да бъде произволно лишаван от това право“. В Европейската конвенция (ал. 1 на чл. 2) се декларира, че „правото на всеки човек на живот се охранява от закона“.

Международното хуманитарно право също защитава правото да не бъде произволно отнеман човешкият живот. Общият чл. 3 на четирите Женевски конвенции забранява „винаги и навсякъде... посегателството над живота и физическата неприкосновеност, в частност всички видове убийства“ по отношение на лицата, които не взимат активно участие във въоръжен конфликт, нямаш международен характер. Чл. 4 от Втория допълнителен протокол също забранява „посегателствата върху живота, здравето и физическото и психическото състояние на лицата (не взимащи непосредствено участие или прекратили участие във военни действия, нямачи международно значение), в частност се забраняват убийствата...“

Във време на международни въоръжени конфликти преднамереното убийство на ползващите се със защита лица (гражданското население, военнопленниците и военнослужещите, прекратили участието си във военните действия) в съответствие с Женевските конвенции се явява грубо нарушение на Международното хуманитарно право (вж. чл. 50 на Първата Женевска конвенция; чл. 51, Втора

Женевска конвенция; чл. 130, Трета Женевска конвенция; чл. 147, Четвърта Женевска конвенция; чл. 85 Първи допълнителен протокол).

В Първата и Втората Женевски конвенции чл. 12 гласи, че личният състав на въоръжените сили в случаи на раняване или заболяване „гарантира хуманно отношение... Строго се забранява всякакво посегателство над техния живот и личност и в частност се забранява да бъдат доубивани или изцяло изстребвани...“

В Третата Женевска конвенция чл. 13 гласи, че към военнопленниците „трябва винаги да има хуманно отношение. Всеки незаконен акт или бездействие от страна на държащата в плен държава, произвеждаща смъртно наказание за военнопленниците, намиращи се в нейна власт, или поставяща здравето на военнопленниците под сериозна заплаха, се забраняват и ще бъдат разглеждани като сериозно нарушение на настоящата конвенция“.

Чл. 32 от Четвъртата Женевска конвенция забранява всякакви действия, които могат да причинят „физическо страдание или да доведат до унищожаване на покровителстваните лица (граждански лица, които се намират във властта на една от страните от международния въоръжен конфликт), намиращи се в тяхна власт. Тази забрана се простира не само за убийствата ..., но и за всяко друго грубо насилие от страна на гражданските или военните власти“.

Едно от най-ценните постижения на нашата цивилизация е да не се нарушава правото на човек да не бъде произволно лишаван от живот. Социалните измещения на съдържателния смисъл на това право са определящи за хуманните характеристики на съвременността. Чисто педагогическите значения на естественото твърдение да не се посяга на човешкия живот осигуряват отправни аспекти за по-нататъшно концептуално-философско и прагматично-екзистенциално развитие на човека.

Първият проблем от тази група права е да не допуска произволна екзекуция. Под това понятие се разбира убийството на лица, извършвани от представители на държавата или от всяко друго лице, действащи по поръчение на правителствата или с тяхното съгласие, или с тяхното допускане, но без надлежен съдебен процес. За съжаление през последните дни на септември 2011 г. в нашата страна тази логика беше грубо, безпardonно нарушена.

Паралелно в общественото пространство се породиха въпросът, дали в създадената ситуация полицията е действала правилно. Без претенции за друг анализ, верният отговор може да бъде потърсен отново в текстовете на международните документи, охраняващи основните ценности на гражданската толерантност.

Обикновено и по правило националните законодателства ограничават прилагането на сила от длъжностни лица по поддръжката на правния ред в съответствие с принципа на пропорционалността. Това положение в никакъв случай не бива да се тълкува по начин, че да се упълномощава прилагането на сила, несъразмерна на законната цел, която трябва да бъде постигната.

Прилагането на огнестрелно оръжие се счита за крайна мярка. Необходимо е да се предприемат всички усилия за това да не се прилага огнестрелно оръжие,

особено срещу деца. По принцип огнестрелно оръжие въобще не трябва да се прилага, с изключение на случаите, когато заподозреният правонарушител оказва въоръжена съпротива или по друг начин поставя под заплаха живота на другите и когато мерките, нямащи изключителен характер, са недостатъчни за неговото задържане. За всеки отделен случай компетентните органи трябва незабавно да бъдат уведомени за прилагането на огнестрелно оръжие.

ООН приема следните Основни принципи за прилагане на сила и огнестрелно оръжие от длъжностни лица по поддръжка на правния ред:

- Отначало винаги трябва да се използват ненасилствени средства (принцип 4).
- Прилага се сила само в случай на крайна необходимост (принципи 4 и 5).
- Прилага се сила само за целите на охрана на правовия ред (принципи 5 и 7).
- Неправомерното прилагане на сила не може да се осъществява като изключение или да бъде оправдавано по каквито и да е други причини (принцип 8).
- Прилагането на сила винаги трябва да е съразмерно на правомерната цел (принципи 2 и 5а).
- При прилагането на сила е необходимо да се прилага съдържаност (принципи 2, 5а и 9).
- Причинената вреда и телесните повреди трябва да бъдат сведени до минимум (принцип 5б).
- Необходимо е да се разполага с набор от средства за диференцирано прилагане на сила (принцип 2).
- Всички сътрудници са длъжни да бъдат обучени за използване на различни средства за диференцирано прилагане на сила (принципи 4, 19 и 20) и употреба на ненасилствени методи (принципи 4 и 20).
- При всички случаи на прилагане на сила и огнестрелно оръжие трябва да има отчети и надзор от висшестоящи длъжностни лица (принципи 6, 11 и 22).
- Висшестоящите лица, изпълняващи надзора, са длъжни да носят отговорност за действията на полицейските служители, намиращи се под тяхно подчинение, ако висшестоящото длъжностно лице е знаело или е било длъжно да знае за злоупотребите, но не е предприело конкретни мерки (принцип 24).
- Сътрудниците, които отказват да се подчинят на неправомерна заповед от висшестоящи длъжностни лица, се освобождават от отговорност (принцип 25).
- Сътрудници, които нарушават дадените правила, не могат да бъдат оправдани по причина, че те са изпълнявали заповеди на висшестоящи длъжностни лица (принцип 26).
- Огнестрелно оръжие може да се използва само в краен случай (принцип 4).
- Огнестрелно оръжие може да се използва само при самоотбрана или при защита на други лица от неминуема заплаха за смърт или сериозно нараняване (принцип 9).
- Огнестрелно оръжие може да се използва с цел предотвратяване на особено сериозно престъпление, водещо до сериозна заплаха за живота (принцип 9).

– Огнестрелно оръжие може да се използва за целите на ареста или предотвратяване бягството на лица, представляващи опасност и съпротивляващи се на опитите за предотвратяване на такава заплаха (принцип 9).

– Огнестрелно оръжие може да се използва в тези случаи, когато предприетите решителни мерки са недостатъчни (принцип 9).

– Преднамерено използване на сила и огнестрелно оръжие със смъртоносен изход може да има място само тогава, когато това абсолютно е неизбежно за защита на живота (принцип 9).

– Длъжностното лице по поддържане на правния ред винаги трябва да се представя като такова (принцип 10), да даде ясно предупреждение (принцип 10) и да предостави достатъчно време за изпълняване на предупреждението (принцип 10). Такива мерки не се изискват, ако забавянето ще доведе до смърт или до сериозни загуби на трети лица, включително и длъжностното (принцип 10).

– На всяко ранено или пострадало лице се предоставя медицинска помощ (принцип 5с).

– Роднините или познатите на потърпевшите трябва да бъдат уведомени (принцип 5).

– В случай на постъпила молба трябва да бъде проведено разследване (принципи 6, 11, 22, 23).

– Винаги трябва да бъде представян рапорт за случилото се (принцип 22).

Съгласно Международното право всяка държава е длъжна да провежда безпристрастно и щателно разследване на всички заявления за случаи на произволна екзекуция с цел да се изяснят обстоятелствата, да се изясни кои са отговорните за това лица, те да бъдат предадени в ръцете на правосъдието, да се изплатят компенсации на потърпевшите или техните семейства и да се предприемат всички необходими мерки за предотвратяване повторението на аналогични действия в бъдеще. Резултатите от тези разследвания трябва да получат гласност. Не да се търсят други грешки (данъчни, финансови и др.) на виновното за произвола на едно убийство лице, а държавата е длъжна да проведе разследване на самата екзекуция, убийство или посегателство върху личността.

Конвенцията от 1948 г. за предотвратяване на престъплението геноцид и наказанията за него изисква от страните участнички да наказват геноцида, „независимо от това дали той се извършва в мирно или военно време“ (чл. 1). Конвенцията определя геноцида като извършване на едно от следващите действия с намерение да бъде унищожена, пълно или частично, която и да е национална, етническа, расова или религиозна група посредством: а) убийство на членове от такава група; б) причиняване на сериозни телесни повреди или умствено разстройство на членове от такава група; в) предумишлено създаване, за която и да е група, на такива жизнени условия, чрез които може да се постигне пълно или частично физическо унищожение; г) мерки, чрез които може да се постигне предотвратяване на раждане на деца в средите на такава група; д) насилствено предаване на деца от една група на друга.

Необходимо е да се отбележи, че не е задължително геноцидът да се разглежда като убийство, а може да включва други действия, указани в конвенцията, ако те са извършени с цел постигане на геноцид или особено, ако засягат големи групи от хора.

Опитът да се осъществи произволно наказание, което не се е осъществило по причини, независещи от първоначалното намерение на един или няколко представители на държавата, се явява покушение, опит за извършване на произволно наказание. Всякакви такива опити стават предмет на разследване на международните органи по правата на човека, ако са на лице следните елементи: а) възможна политическа, профсъюзна, религиозна или друга организационна дейност, която се осъществява от потърпевшия; б) ако функциите или мащаба на дейността на предполагаемия автор на покушението са изключително големи при извършване на произволното наказание; в) ако е налице, каквото и да е изнудване, оскърбление или заплаха, на които е подложен потърпевшият или неговите родственници преди покушението; г) ако при опита за убийство е налице прилагане на средства, способни да донесат очакваните резултати; д) при наличие на планирани форми и средства за извършване на покушението.

Всяко действие или заявление, пряко изразено или подразбиращо се, което може да извика у човека оправдан страх да стане жертва на произволно наказание, е заплаха за смърт. Международните органи по правата на човека обръщат специално внимание на заплахата за смърт, отправена: а) от лица, служещи във въоръжените сили или от всяко друго държавно учреждение; б) от лица или от военизирани групи, свързани с органите на властта или действащи при допустителство или с мълчаливото съгласие на органите на властта; в) когато има основание да се счита, че тези заплахи са честа практика на осъществяване на произволно наказание; когато заплахата е явна и когато има основание да се счита, че след нея може да последват действия.

Правото на лична неприкосновеност съгласно чл. 5 на Всеобщата декларация по правата на човека означава, че „никой не трябва да бъде подлаган на мъчения или на жестоко, безчовечно или унижаващо човешкото достойнство отношение или наказание“. Чл. 7 от Пакта за гражданските и политическите права също гарантира правото никой да не бъде подлаган на изтезания и мъчения. Забележката към чл. 7, направена от Комитета по правата на човека в Общия коментар от 1982 г., указва, че от това положение не трябва да има никакви отстъпления даже в ситуацията, когато е обявено извънредно положение.

Конвенцията против мъченията и другите жестокости, нечовечни или унижаващи достойнството отношения и наказания определя понятието „изтезание“ в ал. 1 на чл. 1 като всяко действие, чрез което, на което и да е лице, умишлено се причинява силна болка или страдание както физическо, така и нравствено, за да получи от него или от трети лица сведения или признания, за да го накаже за действие, извършено от него или от трето лице или в извършването на което то е заподозряно, за да заплаши или принуди него или трето лице или по каквато и да е друга

причина, основана на дискриминация от всякакъв характер, когато такава болка или страдание се причинява от държавно длъжностно лице или от друго лице в официално качество, или по тяхно подстрекателство, или с тяхното мълчаливо съгласие. В това определение не се включва болка или страдание, които възникват в резултат само на законни санкции.

Изключение по отношение на „законните санкции“ може да се търси в понятието „законност“ както в националното законодателство, така и в Международното право. Всички регионални конвенции за правата на човека забраняват изтезанията и жестоко или унижаващото достойнството отношение и наказание (ал. 2, чл. 5 от Американската конвенция; чл. 3 от Европейската конвенция). Освен това Американската конвенция предвижда в ал. 1 на чл. 5, че „всеки човек има право на уважение към неговата физическа, духовна и морална неприкосновеност“. Гарантира се, че „всяко лице има право на уважение към неговото достойнство, присъщо на човешката личност и на признание на неговата правосубектност“. Съществуват и два регионални договора, които са конкретно посветени на забраната на изтезанията – Междоамериканска конвенция по предотвратяване на изтезания и наказания за тяхното прилагане и Европейска конвенция по предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижаващото достойнството третиране или наказания.

Във връзка с провеждането на въоръжените конфликти във всичките четири Женевски конвенции и в двата Допълнителни протокола към тях има положения, които пряко предвиждат или предполагат забрана на изтезанията и другите форми на жестоко, нечовешко или унижаващо достойнството отношение и наказание, за да се съхрани човечността, да не се допусне безсмислено озверяване и оскотяване. Във време на международни въоръжени конфликти прилагането на изтезание е забранено по отношение на болните в действащите армии (Първа Женевска конвенция, чл. 12); по отношение на ранените, болните и лицата, претърпели коработушение от състава на морските въоръжени сили (Втора Женевска конвенция, чл. 12); по отношение на военнопленниците (Трета Женевска конвенция, чл. 17 и чл. 87); по отношение на гражданското население (Четвърта Женевска конвенция, чл. 32 и 37; Първи допълнителен протокол, чл. 75; Втори допълнителен протокол, чл. 4).

Към въоръжените конфликти с немеждународен характер се отнася чл. 3, общ за всичките четири Женевски конвенции, който забранява жестоко отношение и изтезания по отношение и на лицата, взимащи активно участие във военните операции.

Нарушението на правата за личната неприкосновеност се състоят тогава, когато държавата, като действа чрез свои представители или всяко друго лице в официално качество, при подстрекателство от негова страна, с негово съгласие, прилага изтезания или жестоко нечовешко или унищожаващо достойнството отношение, като с това причинява физически, психологически или морални страдания.

Като цяло типът нарушение на правата на личността съответства на три категории действия: 1. изтезание; 2. жестоко, безчовечно или унижаващо достойнството отношение или наказание; 3. опит за екзекуция.

В съответствие с определението, дадено в Конвенциите против изтезанията и другите жестоки, нечовешки или унижаващи достойнството отношения и наказания, терминът „изтезание“ означава всяко действие, чрез което умишлено се причинява на което и да е друго лице силна болка или страдание, физическо или нравствено, с цел: а) получаване от него или от трето лице сведения или признания; б) наказването му за действие, което е извършило то или трето лице или за извършването на което то е заподозряно; в) заплашване или принуждаване на него или на трето лице; г) всяка друга причина, основана на дискриминация от всякакъв характер.

Болката или страданието, за които се говори по-горе, са изтезание, ако съществуват следните три кумулативни елемента: а) силно страдание; б) умишлено причиняване; в) прилагане от държавни длъжностни лица или други лица в официално качество, или по тяхно подстрекателство или с мълчаливото им съгласие.

Също така разграничаване на проблема за различие между „изтезания“ и „други форми на жестоко, нечовешко или унищожаващо достойнството отношение“, невинаги лесно може да се установи.

Съгласно чл. 3 на Всеобщата декларация за правата на човека „всеки човек има право на живот, свобода и лична неприкосновеност“. Освен това, чл. 9 от същата декларация гласи: „Никой не може да бъде подложен на произволен арест, задържане или изгнание“.

В Пакта за граждански и политически права в ал. 1, чл. 9 се гарантира, че: „Всеки човек има право на свобода и лична неприкосновеност. Никой не може да бъде подложен на произволен арест или задържане под стража. Никой не може да бъде лишен от свобода, освен по установените от закона процедури“. Комитетът по правата на човека в Общ коментар 8 от 1982 г. отбелязва, че „ал. 1 се прилага във всеки случай на лишаване от свобода, в случай на наказателно дело или в други случаи, например като психически заболявания, наркомании, възпитателни цели, имиграционен контрол и др.“

Европейската конвенция утвърждава правото на свобода и лична безопасност (ал. 1, чл. 5 от Европейската конвенция). Ал. 2, чл. 7 от Американската конвенция гласи: „Никой не може да бъде лишен от свобода, освен на основания и условия, установени от конституцията на съответната държава“. Освен това, ал. 3, чл. 7 гласи: „Никой не може да бъде подложен на произволен арест или задържане под стража“.

Нарушаване на правата за личната свобода има в случаите, когато длъжностно лице или всяко друго лице в официално качество лишава личността без всякакви основания, затваря я в затвор или на друго място, чрез което я лишава от свобода или го заставя да се засели на определено място.

Чл. 9 от Пакта за граждански и политически права в първата си част съдържа

изисквания по отношение на арестите и задържанията. Лишаване от свобода се допуска само ако то се осъществява на определени основания и в съответствие с определена процедура, установени в закона.

Принципът на законност се нарушава, ако някой е подложен на арест или задържане на основания, които не са ясно установени в закона.

На второ място чл. 9 забранява да се извършва произволен арест. Понятието „произвол“ излиза извън рамките на законността. Забраната на произвола предвижда допълнителни ограничения на възможността човек да бъде лишен от свобода. Произволът е нещо по-голямо от противоречието на закона или от незаконността. Той трябва да се тълкува по-широко като понятие, съдържащо елементи на несправедливост, необоснованост и несъразмерност.

Нарушението на правата на арестуваните лица, указани в чл. 9 от Пакта за гражданските и политическите права, може да доведе до произволно задържане.

Задържаните лица е необходимо да стоят в официално установените за целта места за лишаване от свобода, а техните семейства или адвокати имат право да получават пълна информация, съгласно принципи 12 и 16 от Принципите за задържане и затваряне; правила 7, 44 и 92 от Минималните стандартни правила и др.

Решенията за продължителността и за законното задържане трябва да се приемат от съдебните органи, съгласно чл. 94 от Пакта за гражданските и политическите права; принципи 32 и 37 от Принципите за задържане и затваряне. Всяко задържано лице има право да бъде представявано пред съдебните органи, както и има право на преразглеждане законността на неговото задържане, съгласно чл. 94 от Пакта за гражданските и политическите права; принцип 32 от Принципите за задържане и затваряне.

В съответствие с разбиранията на Комитета по правата на човека всяка държава трябва да предприеме конкретни и ефективни мерки за предотвратяване изчезването на хора. Декларацията за защита на всички лица от насилствено изчезване (приета с Резолюция 47/133 от Генералната асамблея на ООН на 18 декември 1992 г.) прецизира, че то се е състояло, когато:

1. Лицата са арестувани, задържани или похитени против тяхната воля или по друг начин са лишени от свобода от държавни длъжностни лица от различни ведомства или нива на държавното управление, или от организирани групи или частни лица, действащи от името на правителството, или с неговата пряка или косвена поддръжка, съгласие или допустителство.

2. След такива факти държавното управление отказва да даде сведения за съдбата и местонахождението на съответните лица или въобще отказва да признае факта на тяхното лишаване от свобода.

Много често е трудно да се установи подобен род отговорност от държавата. Обикновено този, който е виновен за насилственото изчезване, добре прикрива следите си. Вероятността за изчезването е по-голяма, когато жертвата е свързана с политическа, профсъюзна или друга обществена дейност.

Процесуални права на личността също са дефинирани. Чл. 10 на Всеобщата декларация по правата на човека гласи: „Всеки човек, към когото са отправени обвинения..., има право на основата на пълното равенство, делото му да бъде разгледано публично и със спазването на всички изисквания на справедливостта за независим и безпристрастен съд“. Това правно изискване е разширено в ал. 1 на чл. 14 от Пакта за гражданските и политическите права, където се казва, че всички лица са равни пред съдилищата и трибуналите. Казва се още, че всеки има право при разглеждането на всяко наказателно обвинение, което му е предявено, или при определените му права и задължения във всеки граждански процес на справедливо и публично разглеждане на делата от компетентен и независим и безпристрастен съд, създаден на основание на закона.

В основните принципи, приети на Осмия конгрес на ООН от 1992 г., се признава, че адекватната защита на правата на човека изисква ефективен достъп до юридическа помощ, която се оказва от независими професионални юристи – адвокати.

Правата на човека по време на провеждане на наказателно преследване, арест и задържане се утвърждават в чл. 9 на Пакта за гражданските и политическите права.

В същия нормативен документ в чл. 9, чл. 14 и чл. 15 се гарантира правото на справедливо съдебно разследване. При наказателните дела се предвиждат следните права: да бъдеш информиран за всяко обвинение при арест; в срок да бъдат привеждани наказателните дела от следствието в съда; да се считаш невинен до доказване на противното; да бъдеш съден в твое присъствие; да имаш защитник; да ползваш преводач; да бъдат разпитвани твоите свидетели; да не бъдеш съден за престъпление, за което има влязла в сила присъда или оправдание (*non bis in idem*); да има забрана на обратната сила в наказателното право.

Чл. 7 и чл. 10 от Пакта за гражданските и политическите права предоставят норми в областта на защитата на затворниците.

Мерките, несвързани с лишаване от свобода, са посочени в ал. 3, чл. 9 от Пакта за граждански и политически права.

Правата на малцинствата, бежанците и чужденците по отношение на правосъдието спрямо тях са представени в чл. 13 и чл. 26 на Пакта на гражданските и политическите права, чл. 14 и чл. 27 от Пакта за обвиняемия (Резолюция 47/135 на Генералната асамблея от 1993 г.) и чл. 16 от Конвенцията за статуса на бежанците, приета в съответствие с Протокола, засягащ статуса на бежанците. Допълнителна защита е предвидена в Декларацията за правата на лицата, принадлежащи към национални или етнически религиозни и езикови малцинства (резолюция 47/135 на Генералната асамблея от 1993 г.) и в Декларацията за правата на човека по отношение на лица, които не са граждани на страната, в която живеят.

Декларацията за основните принципи на правосъдие за жертвите на престъпленията и злоупотребата с властта предвижда защита на жертвите на престъпле-

ния, изплащане на компенсация, реституция и материална, медицинска, психологическа и социална помощ (Резолюция 40/34 на Генералната асамблея от 1985 г.). Съществуват ред други практически проблеми на жертвите на престъпленията, в това число потребност от информация за техните права, участие в разследването по делото на обвиняемия, право на личен живот, защита от заплахи или отмъщение, гаранции за тяхната безопасност.

Осъществяването на правосъдие при извънредни положения гарантира правата на личността в множество документи на Международното хуманитарно право – чл. 4 от Международния пакт за граждански и политически права, четирите Женевски конвенции със съответстващите два протокола.

Ролята на съда за защита на икономическите и социалните права се третира във Всеобщата декларация по правата на човека и Пакта за икономическите, социалните и културните права, Лимбургските принципи за неговото осъществяване (E/CN.4/1987/17) и в Европейската социална харта от 1996 г.

Свободата на убежденията и изразяването е утвърдена в чл. 19 във Всеобщата декларация по правата на човека и в чл. 19 от Пакта за гражданските и политическите права, където се утвърждава, че всеки човек има право безпрепятствено да се придържа към своето мнение, като следва ограниченията за уважаване на правата и репутацията на другите лица и за защита на държавната безопасност, обществен ред, здравето и нравствеността на населението. Комитетът по правата на човека в ал. 1, чл. 19 от своите коментари от 1983 г. отбелязва, че свободата на убежденията и изразяването е „право, по отношение на което Пактът не допуска изключения или ограничения“.

Чл. 20 от Всеобщата декларация по правата на човека гласи: „Всеки човек има право на свобода на мирни събрания“. Този проблем се разглежда още в ал. 1 и 2, чл. 22 от Пакта за гражданските и политическите права, чл. 11, ал. 1 от Европейската конвенция, чл. 1, ал. 16 от Американската конвенция.

Правото на свободно придвижване и местоживееие се разглежда в чл. 1, ал. 13 от Всеобщата декларация по правата на човека, чл. 12 от Пакта за гражданските и политическите права, чл. 22 от Американската конвенция, както и в двата протокола към Женевските конвенции. Изрично е отбелязано, че всеки човек има право да напуска, която и да е страна, включително своята собствена. Също така никой не може да бъде произволно лишен от правото да се завръща в своята страна. На всеки принадлежи правото на свободно придвижване и на свободен избор на местоживееие, ако законно се намира на територията на която и да е държава. Отказът да се издаде паспорт или удостоверение за личността се счита като възпрепятстване на тези права. Принудителното преместване на населението също може да бъде нарушение на международното хуманитарно право, дори ако се осъществява по време на въоръжен конфликт.

Всеобщата декларация по правата на човека предвижда в чл. 17, че „всеки човек има право да владее имущество както еднолично, така и съвместно с други...“

Никой не може произволно да бъде лишен от своето имущество“. Също така се забранява дискриминация по признака на имущественото положение.

Правото на владение на имущество е тясно свързано с правото на жилище, постановено в чл. 11 от Пакта за икономическите, социалните и културните права. Тази разпоредба признава на всеки право на „достатъчно жизнено равнище (стандарт) за него и неговото семейство, включително достатъчно храна, дрехи и жилище и на непрестанно подобряване на условията на живот“. По такъв начин правото на жилище е производно от правото на достатъчен жизнен стандарт. В най-широк смисъл правата на жилище се разбира като право да се живее където и да е в безопасност, мир и с достойнство, необходимо за осигуряване на частен живот, необходима жизнена площ, надлежна безопасност, осветление и вентилация на разумна цена.

В Пакта за икономическите, социалните и културните права и в Женевските конвенции (напр. чл. 49, IV ЖК) се съдържат и положения, засягащи принудителното изселване.

Правата на бежанците и на преместените вътре в страната лица също влизат във визията за правата на човека.

Определението на понятието „бежанец“ се предоставя в чл. 1 от Конвенцията за статута на бежанците и означава всяко лице, което „по силата на напълно обосновани опасения да стане жертва на преследване по признак на раса, вероизповедание, гражданство, принадлежност към определена социална група или политически убеждения се намира във от страната на своята гражданска принадлежност и не може да се ползва от защитата на тази страна или не желае да се ползва от такава защита вследствие на тези опасения“. Разбира се, тук е необходимо да се прави разлика от някои лица, които не попадат в изискванията за дефиниране статуса на бежанца, ако са извършили престъпление против мира, военно престъпление или престъпление против човечеството; извършило е тежко престъпление от неполитически характер във от страната на убежище; или е виновно в извършването на деяние извън целите и принципите на ООН.

Централно място в концепцията за бежанците заема принципът за недопускане на връщане в страната, от която той бяга. Важно място има и правилото бежанците да се освобождават от преминаване през обичайните имиграционни процедури. Неотменно свързано с бежанския проблем е и правото да се иска убежище, установено още в ал. 1, чл. 14 на Всеобщата декларация по правата на човека.

Правата на преместените вътре в страната лица също се регламентират от Международното хуманитарно право чрез Ръководните принципи по този проблем (Документ E/CN.4/1998/53/Add.2.). За такива лица се приемат тези, които са били „заставени или изнудени да захвърлят или изоставят своите домове или места на обичайно преживяване, в частност в резултат или за да избегнат последствията от въоръжен конфликт, повсеместно проявяване на насилие, нарушаване на човешките права, стихийни или предизвикани от човешката дейност бедствия,

и които не са преминали международно признатите държавни граници“.

Международните права на малцинствата са предвидени в Пакта за гражданските и политическите права (чл. 27) и в чл. 2 от Декларацията за правата на лицата, принадлежащи към национални или етнически, религиозни или езикови малцинства (Документ А/47/49(1993), Резолюция 47/135 на Генералната асамблея). Необходимият минимум по отношение на правата на малцинствата включва:

- принцип на равенства пред закона и недопускане на дискриминация;
- право да се изповядва своята религия и да се използват нейните обреди;
- право да се ползва своята култура;
- право да се ползва родният език.

Международните норми уреждат и правото на равна защита от закона и недопускане на дискриминация спрямо всички хора. Законът е длъжен да гарантира на всички лица равна и ефективна защита срещу дискриминация по какъвто и да било признак, като: раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политически или други убеждения, национален или социален произход, имуществено положение, раждане или други обстоятелства. Тези въпроси се третират в чл. 7 от Всеобщата декларация по правата на човека, чл. 2 от Пакта за гражданските и политическите права, чл. 2 от Пакта за икономическите, социалните и културните права, Международната конвенция за ликвидация на всички форми на расова дискриминация и Препоръките от общ характер към нея № XX48.

През 1986 г. Генералната асамблея на ООН предвижда още едно международно право чрез Декларацията за право на развитие. Определя се, че „правото на развитие е неотменно право на личността, по силата на което всеки човек и всички народи имат право да участват в такова икономическо, социално и културно развитие, при което в пълнота да се осъществяват всички човешки права и основни свободи, а също така да му съдействат и да се ползват от неговите блага“. Това право определя човека като основен субект в процеса на развитие, който трябва да бъде негов активен участник и бенефициар.

В Международното право съществува силна тенденция по посока на отказ от политиката на безнаказаност за груби нарушения на физическата неприкосновеност на личността. В заключителния документ на Всемирната конференция по правата на човека се казва, че „държавите са длъжни да отменят това законодателство, което води към безнаказаност за лицата, отговорни за груби нарушения на правата на човека като мъченията и да възбуждат наказателно преследване за такива нарушения, като се осигурява твърда основа за върховенство на закона“ (А/41/53(1986), Резолюция 47/135 на Генералната асамблея).

Подобни въпроси разглежда и Конвенцията от 1948 г. за предотвратяване престъплението геноцид и наказанията за него.

Проблемът за престъпленията против човечеството, които се санкционират като международни наказателни престъпления, се интерпретира в Принципите за международно сътрудничество по отношение на откриването, ареста, предаване-

то и наказанията на лица, виновни във военни престъпления против човечество-то. Такива лица подлежат на привличане към съдебна отговорност и наказание, като общо правило, в страните, където са извършили тези престъпления.

Международната общественост остро поставя тези проблеми и в Конвенцията против изтезанията и другите жестокости, нечовешки или унижаващи достойнството действия към личността и наказанията за тях.

ООН поставя и друг аспект на тези проблеми в Декларацията за защита на всички лица от насилствено изчезване.

На базата на натрупания опит от вече организирани международни трибунали беше разработен Статут на постоянно действащ Международен наказателен съд, съгласуван в Рим през юли 1998 г. Той е създаден под егидата на Генералната асамблея на ООН. Заключението на този договор за създаване на постоянен Международен наказателен съд е важна крачка в борбата с безнаказаността и явен признак за това, че международната общност е готова да преследва и наказва лицата, виновни за груби нарушения по правата на човека.

Юрисдикцията (чл. 5 от Статута) на Международен наказателен съд се разпростира над следните престъпления, извършени след встъпването в сила на Статута на съда: геноцид; престъпления против човечеството; военни престъпления; агресия.

Съдът може да осъществява своето правораздаване, ако делото е предадено на прокурора в Съвета по безопасност към ООН, действащ съгласно глава VII от Устава на ООН. Статутът установява някои предварителни условия за осъществяване на юрисдикция от съда (чл. 12) по отношение както за държава, на територията на която е извършено престъпление, така и за държава, гражданин на която е лице, обвинено в извършване на престъпление.

Правата на личността са един от основните обекти на уреждане в юрисдикцията на всяка държава. Световната тенденция утвърждава все по-широката практика на възприемане на международните договори относно правата на личността като част от вътрешното право. Нещо повече – правата на личността са върховен принцип на правовата държава така, както са и принцип на легитимация на властта в нея. Стремещът е да се дава предимство на индивидуалните права на гражданите в съвременните демократични държави.

Колко тъжно е, че възприетите международни правила днес са изключително болезнено актуални в нашата страна и има необходимост от тяхното напомняне, за да подредим чувствата и разума... Колко жалко е, че отново има смисъл да се преоткриват минималните световни изисквания като фундаментални ценности за гражданска толерантност, за които небрежно се мислеше, че отдавна са усвоени от нашето общество... Успоредно с тези емоционални обобщения за положението в страната отнякъде се появи една максима на Б. Брехт, която един светъл ум, присъствал в моя живот, обичаше да употребява в подобни ситуации: „Наистина е жалко, но по-жалко е, че е истина...”

ИЗПОЛЗВАНИ ДОКУМЕНТИ

1. Американската конвенция за правата на човека.
2. Всеобщата декларация за правата на човека.
3. Декларацията на ООН за защита на всички лица от насилствено изчезване.
4. Декларацията на ООН за правата на лицата, принадлежащи към национални или етнически, религиозни или езикови малцинства.
5. Декларацията на ООН за право на развитие.
6. Декларацията на ООН за основните принципи на правосъдие за жертвите на престъпленията и злоупотребата с властта.
7. Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи.
8. Европейска конвенция по предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижаващото достойнството отношение и наказанията за тях.
9. Европейската социална харта (1996 г.).
10. Женевски конвенции (1-4).
11. Конвенция на ООН за предотвратяване на престъплението геноцид и наказанията за него.
12. Конвенцията на ООН против мъченията и другите жестоки, нечовешки или унижаващи достойнството отношения и наказанията за тях.
13. Конвенцията на ООН за статута на бежанците.
14. Междоамериканска конвенция по предотвратяване и наказване на изтезанията; Международен пакт за граждански и политически права.
15. Международен пакт за икономическите, социалните и културните права.
16. Основни принципи на ООН за прилагане на сила и огнестрелно оръжие от длъжностни лица по поддръжка на правния ред.